

Dionisio Pereira

A escrita dos pescadores¹

O mundo do mar relatado polos propios mariñeiros

Antes de comezar, compre facer unha previa: a miña proposta será belixerante coa profusión de estereotipos cos que se despreza á xente de mar. “Hai que aprender un oficio, mariñeiro é calquera”, escoitase de cando en vez. Este non darlle ao mariñeiro a categoría de oficio é, aparte de inxusto, incerto, pois poucos traballos requiren tantos coñecementos: postas, marcas, artes, técnicas, instrumentos, meteoroloxía, hábitos dos peixes, ventos, mareas e correntes... Este menosprezo chegaba ao punto de que, non hai tanto tempo, falar de cultura mariñeira en determinados ambientes “académicos” ou mesmo populares, provocaba abraio ou escepticismo: pero o mar ten cultura?, preguntábase dende o máis absoluto descoñecemento...

Hoxe, aínda que episodios lamentables como os acontecidos estes días en Moaña en torno ás carpinterías de ribeira de Casqueiro e Carlagho semellen desmentilo, este tipo de opinións son máis raras, logo dun importante labor de concienciación cidadá levada a cabo durante décadas por parte do asociacionismo cultural e profesional vinculado ao mar, que mesmo foi quen de acadar unha mención específica ao patrimonio marítimo na actual Lei de Patrimonio Cultural.

Daquela, xa está case comunmente admitido que a cultura marítima é moi diversa, dende o material ao inmaterial, dende as construcións e os obxectos até a escrita popular. Desta escrita popular, ou sexa a producida polas propias xentes do mar da Galiza, imos fa-

lar un chisco. Porque este tipo de literatura, na que persoas do común empregan a pluma para contar os episodios da súa vida como traballadores e traballadoras do mar, a parte de ser testemuño autobiográfico de carácter persoal e sentimental, ten un fondo interese social e cultural en tanto en canto describe en primeira persoa o ricaz universo marítimo do que son ou foron protagonistas. E, de paso, amosan que o uso da escrita nin estivo nin está reservado tan só para a intelectualidade acomodada.

Centrareime en exclusiva na escrita dos traballadores do mar sen intermediarios, o que exclúe outro tipo de literatura de temática marítima igualmente interesante, pero escrita dende “fora” por persoas que viven a experiencia dos traballos do mar como algo máis ou menos accidental (as bitácoras

persoais dos biólogos Jacobo Barros, *Os ausentes de Casteltón*, Sotelo Branco 2005, e Xabier Paz, *Follas de Bacallao*, Xerais 2005, ambas de grande realismo, son un bo exemplo), ou dende o punto de vista “amateur”.

Tampouco me referirei a aqueles autores que, ao tempo, son ou foron mariñeiros ou mariscadores de profesión, pero que filtran a súa experiencia cunha finalidade creativa, caso do narrador Suso Lista, dos poetas contemporáneos Xosé Iglesias, Alexandre Neri e Paco Souto, ou do socorrido Manoel Antonio, cuxo “mar interior” agroma nos escritos antes que as súas vivencias como piloto de pailebotes ou de bous de arrastre.

¹ O texto corresponde con algunhas variacións, a un relatorio presentado polo autor nas IX Xornadas de Pesca, organizadas pola Confraría de Pesca de O Pindo no ano 2014.

OS GALIOS

Xa que logo, o primeiro que deberíamos constatar é que, contrariamente á escrita popular de temática bélica ou migratoria, a que ten como referente o universo marítimo ven sendo pouco abundante no noso país: os mariñeiros, os pescadores, as mulleres de mar, por tanto, escribiron pouco sobre a súa vida e o seu entorno físico e natural. Estabelecer as causas desta ausencia está fora do meu alcance arestora, pero de seguro nos levaría a considerar feitos como as especiais características do traballo no mar noutrora², ou como o relativo illamento cultural e social das persoas e poboacións relacionadas coa pesca, o marisqueo ou a pequena cabotaxe. Este afastamento da instrución era extremo no caso das mulleres do mar que traballaban en terra, pois ata os anos 60 do século XX o analfabetismo foi amplamente maioritario neste segmento. Non obstante, deixo enriba da mesa esta cuestión para abordala noutra ocasión.

Non abundan, como digo, os escritos memorialísticos dos mariñeiros e pescadores sobre os seus traballos e os seus días. Eiquí ímonos referir a seis exemplos, algúns deles publicados, outros non. De seguro que hai máis, non o dubido, pero se cadra tampouco son moitos e, en calquera caso a maioría, non son de dominio público e fican no privado. Mesmo en O Pindo coñécese a existencia das memorias dun dos mariñeiros que fixiran no fresqueiro “El As” durante a Guerra Civil,³ memorias que aínda fican no ámbito privado por decisión dos seus descendentes; algo que lamentamos.

Os relatos, son:

1º) *Memorias da miña vida societaria*, José Costa Alonso, pescador da sardiña de Moaña.

2º) *“Memorias dun pescador”*, Leonor Galiñanes Barros, pescador da sardiña e dos “oficios baixos” de Cambados.

3º) *“Memorias”*, de Jesús Carballo Quiroga, mariñeiro e patrón das parellas de arrastre, Seixo-Marín.

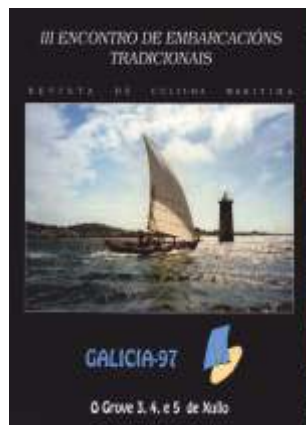
4º) *Memorias. Mi testamento humano y social*, Luis Pérez Álvarez “Luis de Nacidas”, pescador da sardiña de Moaña.

5º) *Desde el mar que perdiste*, Manuel Pillado Martínez, pescador artesanal e mariñeiro do pequeno cabotaxe, San Cibrao.

6º) *Caderno de marcas*, José Antonio Selegante López, mariñeiro e patrón de distintas artes, Baiona.

Comecemos polas **Memorias de José Costa Alonso (Moaña, 1887-Moaña, 1960)**. O devalar dos

Pósitos Pescadores na beiramar galega estivo moi relacionado coa figura de Costa. Xa en 1925 aqueles agrupáronse nunha “Federación Gallega de Pósitos Marítimos”, domiciliada a partir de 1927 en Cangas baixo a presidencia do carismático Costa Alonso, definido como “*pescador de Moaña, católico, hombre de orden, bienquerido por la dictadura pri-moriverista, que acaba vistiendo el uniforme de Falange*”⁴. Costa tiña en Madrid, asemade, un posto de conselleiro, primeiro na “Caja Central de Crédito Marítimo” e logo no ISM, dependente do Ministerio de Traballo durante a República; porén, nunca deixou totalmente a súa profesión de pescador. O seu libro de **Memorias** téñen por obxecto dar testemuño, como grande protagonista que foi, do proceso de organización dos Pósitos, non só en Moaña, senón en toda Galiza: dende os conflitos coas sociedades de resistencia no mar nos anos vinte, ata as dificultades dos Pósitos para sobrevivir tras a Guerra Civil, fagocitados pola totalitaria Falange e transformados nas confesionais, autoritarias e corporativas Confrarías de Pescadores franquistas. Costa transmite non só a súa memoria do acontecido neste

² Descontrol horario das tarefas en terra das pescantinas, operarias das fábricas de conserva ou as empacadoras; faenas sen horario no mar e longas xeiras fora do domicilio, actividade laboral sostida ata moi avanzada idade, apenas sen pensións de xubilación, no caso dos mariñeiros.

³ Ver Pereira, D. Loita de clases e represión franquista no mar (1864-1939), Vigo, Ed. Xerais, 2010.

⁴ Fernández Casanova, M^a del Carmen, “Los pósitos de pescadores: la vida del pósito de Moaña a través de la vida de José Costa Alonso (1921-1939)”, en

apartado do asociacionismo mariñeiro, senón que mesmo aporta documentos e materiais que axudan a situar os feitos que se narran. Porén, o acontecer diario dos pescadores no mar a penas aparece no libro máis que como pano de fondo das vicisitudes de Costa e dos Pósitos. As **Memorias** foron redactadas en castelán nos anos 40, mais a súa publicación foi vetada naquel tempo pola censura⁵ e houbo que agardar a que a Consellería de Pesca editara no ano 2000 unha versión traducida ao galego e revisada por Xosé Luis Rúa Costa e Iago Santos Castroviejo.

Leonor Galiñanes Barros (Cambados, 1900-1993), foi un pescador cambadés nacido na popular barriada de Santo Tomé no seo dunha familia de senlleira raigame mariñeira. Autodidacta, home de grande sensibilidade medioambiental, preocupado por todo o que acontecía ao seu redor na política e na sociedade, redactou entre os anos 40 e 50 do século pasado unhas interesantísimas **Memorias** nas que dá conta da poliédrica cultura mariñeira que atesourou un home que, no tempo da vela de traballo, andou a múltiples oficios por todos os mares das Rías Baixas: os lances e as manobras do xeito ou da xábega, a maneira de facer as previsións meteorolóxicas, o tempo das traíñeiras, a convivencia a bordo nas longas tempadas de pesca nas Rías de Muros ou Vigo, a compra a flote da sardiña na abra muradá de San Francisco, os edificios que formaban parte do entorno dos pescadores (secadoiros, fábricas de salga, faros...), as aves que os acompañaban nas faenas... Leonor, galego falante en exclusiva, mais que redactou as suas **Memorias** en castelán, mesmo describe de maneira moi poética algúns aspectos da navegación a vela, como, por exemplo as fantasmagóricas singraduras no medio da néboa, nas que a precaución de prestar atención aos sons (o socheo) para non ir contra as pedras, era vital... Precisamente esta mudanza de idioma, diminuíu boa parte da expresividade de Leonor perdéndose as denominacións dos trebellos, dos xestos nas faenas, dos xiros na específica

Jesús Carballo Quiroga en Trintxerpe pouco antes de falecer acompañado do seu neto Igor e de Dionisio Pereira

fala cambadesa... Malia diversas tentativas, as **Memorias** están arestora sen editar de maneira íntegra. Tan só Lola Varela e quen isto escribe recuperáramos, devolvéndolle a súa lingua cotiá a Leonor, varias pasaxes nas que se describen aquelas faenas polos mares de Vigo, Ons, Arousa e Muros. Estes anacos, foron publicados en diversos semanarios e revistas entre 1997 e 2005.⁶

Jesús Carballo Quiroga (Seixo/Marín, 1915-Trintxerpe/Pasaia, 2011), andou ao mar dende moi novo nos botes de vela na procura do congro cos palangres ou nas traíñeiras indo á xarda cos cercos no mar de Marín, para a partir de 1930 embarcarse nos arrastreiros que faenaban no Cantábrico, primeiro en Santander e, finalmente até a década dos 70, en Trintxerpe, onde faleceu hai pouco con 96 anos cumpridos. Carballo deixou escritas en catro tomos unhas longas **Memorias** de grande valor antropolóxico e histórico, nas que non faltan minuciosas referencias ao Seixo de antes da guerra, ou a descrición puntual tanto

⁵ Costa era franquista, pero iso non lle impedía ter unha visión crítica do réxime e, sobre todo, da Falange.

⁶ Ver: -Galiñanes, L. "Memorias dun Pescador", Revista do IIIº Encontro de Embarcacións Tradicionais de Galicia, FGCM, Cambados, 1997.

-Galiñanes, L. "Memorias dun Pescador", Semanario A Nosa Terra, Suplemento "Mares e Velas", nº 858, Vigo, 26/11/98.

-Galiñanes, L. "Memorias dun Pescador", Revista do Vº Encontro de Embarcacións Tradicionais de Galicia, FGCM, Cambados, agosto 2001.

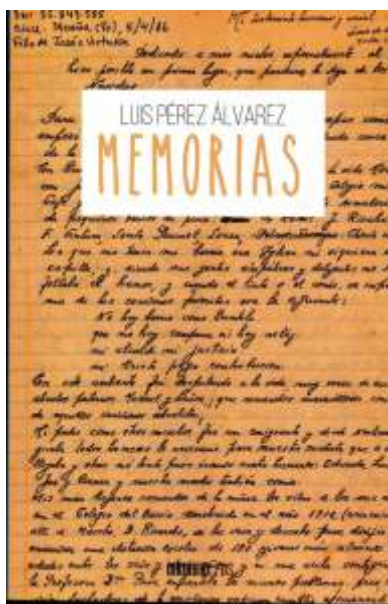

das faenas de pesca nos barcos que ían ao Grand Sole, como da evolución tecnolóxica neste tipo de pesca de altura. Ademais, home comprometido e afiliado ao sindicato pesqueiro da CNT de Marín e de Trintxerpe, Carballo deu conta non só das difíciles condicións de vida na pesca do alto, mais tamén dos conflitos laborais acontecidos en ambos portos. Ao cabo, Jesús Carballo foi represaliado tras a Guerra Civil no País Vasco e o seu relato atende así mesmo ao roteiro represivo que debeu sufrir en distintas cadeas e campos de concentración. As **Memorias**, escritas en castelán, contiñan inéditas malia o interese dalgúns dos seus familiares de Trintxerpe por que sexan publicadas.

Luis Pérez Álvarez, “Luis de Nacidas”, (Moaña, 1916-Moaña, 1983), comezou de rapaz nun bote que ía ao boliche para pasar a traballar durante máis de corenta anos nas motoras sardiñeiras que, noutrora, inzaban as praias daquela vila mariñeira. Galego falante, deixou escritas en castelán unhas **Memorias** subtituladas *Mi testamento humano y social*, nas que atende tanto ás actividades dos pescadores da sardiña descritas con grande minuciosidade (eis, os complexos sistemas de reparto propios dos distintos oficios daquel porto, ou os métodos de venda e comercialización do peixe), como ao devalar social da súa localidade, escenario de afoutas loitas sociais protagonizadas polos mariñeiros. Militante do nutrido sindicato anarcosindicalista “Solidaridad Marinera”, Luis, que padecerá unha dura persecución tras o golpe militar de 1936 que a pouco non acaba coa súa vida, describe de maneira descarnada a represión que deberon aturar os pescadores afiliados a aquel sindicato, sen aforrar o papel que tiveron os armadores nas devanditas represalias. Esta faceta social ten tamén unha interesantísima derivación na recreación do que foi a sociabilidade vilega daquel tempo, con precisas lembranzas das comparsas do Entroido,

do ensino, os locais de recreo, os xogos dos nenos, etc. na Moaña de anteguerra.

O relato, que tén unha finalidade testemuñal dirixida aos seus netos e un grande valor, sobre todo para reivindicar a “memoria dos vencidos” no mundo do mar, vén de ser editado recentemente polo “Proxecto Nomes e Voces” da Universidade de Santiago de Compostela⁷.

Manuel Pillado Martínez (San Cibrao, 1916-Ferrol, 1991), mariñeiro de cabotaxe nun daqueles pataches que “subían” polo Cantábrico nada máis chegar a primavera (en Xixón chamábanlles “golondrinas”, en alusión ao tempo de apareceren por aquel porto e pola fasquía das súas velas) e pescador de liña na Mariña lucense, botou os tres últimos anos da súa vida centrado en redactar unhas **Memorias** que, como as anteriores, teñen a pretensión de derrotar o esquecemento ao que son sometidas as xentes de traballo, canto máis se foron loitadoras por unha vida máis digna e máis libre.

Neste texto, redactado en castelán e revisado polo seu fillo Rafael Pillado (un dos míticos líderes obreiros ferroláns do ano 1972), predomina a temática política e societaria xa que Manuel foi rexo militante comunista dende antes da guerra e, posteriormente, represaliado polo franquismo, fundador das Comisións Mariñeiras nos anos 60-70 ao tempo que Patrón Maior da Confraría de Pescadores e Mariscadores de Ferrol.

Non obstante o anterior, hai diversas pasaxes nas **Memorias** que dan conta da dureza dos traballos dos mariñeiros da cabotaxe (o cal, debido á ausencia de testemuñas escritas ao respecto, é de apreciar) e dos pescadores da liña no Cantábrico galego, relatándose mesmo con detalle un naufraxio no que se viu envolto. As **Memorias** de Pillado foron editadas co título *Por el mar que perdiste* no ano 2002 por Edicións do Castro, cun limiar de Santiago Carrillo.

⁷ Pérez Álvarez, L. *Memorias. Mi testamento humano y social*. Limiar, Fernández Prieto, L.; Estudo Introdutorio, Domínguez Almansa, A. e Míguez, A.; Notas, Pereira, D., Edicións Corsárias, Santiago, 2015.

José Antonio Selegante López (Baiona, 1916-Baiona, 2005), foi mariñeiro e patrón en varias motoras que operaban entre Corcubión e Baiona. Selegante, grande observador de todos os oficios que tiñan que ver co ambiente da pesca e home habelencioso que tamén exerceu, quer de carpinteiro de ribeira, quer de cesteiro, construíndo nasas de vimbio, deixou tres cadernos de memorias das súas actividades na pesca escritos nos anos 40 e 50 do século pasado.

Deles, só se téñ coñecemento público dun impagable *Caderno de Marcas* que, se non se pode considerar “sensu stricto” escrita popular de carácter biográfico, si posúe un fondo interese antropolóxico en tanto en canto é o resultado non só da súa vida de traballo, mais tamén da experiencia acumulada durante tempo inmemorial pola clase piscatoria de Baiona nas marcacións das zonas de pesca; ademais, o coñecemento deste caderno permítenos acceder a un mundo secreto atesourado polos mariñeiros da vila nos seus arquivos familiares, algo que non é doado. O Caderno de Selegante ten, asemade, un valor engadido de grande relevancia: está escrito en galego, aspecto que maximiza a importancia informativa nos eidos lexicográfico e toponímico, pois rescata parte do vocabulario propio do mundo mariñeiro de Baiona e nada menos que 150 nomes propiamente marítimos. O Caderno, que está ilustrado por debuxos feitos polo propio Selegante, foi reproducido ao completo no libro de Xosé Vilar Pedreira *Talasonimia da Costa Sur de Galicia*, editado polo Instituto de Estudos Miñoranos no ano 2008.

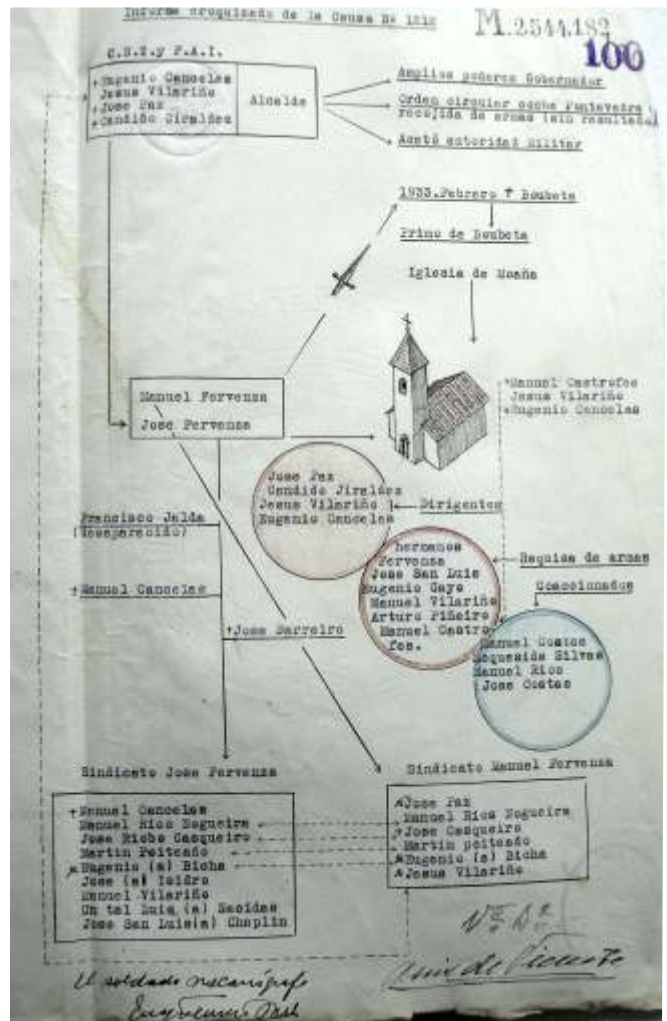
Logo deste rápido repaso procedería, para rematar, tirar algunhas conclusións destes seis exemplos de escrita popular vinculada ao universo do mar. En calquera caso, non pretendo ser exhaustivo neste cometido, pois sería preciso incorporar máis traballos desta categoría que, de seguro, existen; polo demais, non exerzo como experto en temas literarios. Sentado isto, pódese salientar:

*A ausencia de mulleres neste tipo de literatura de compoñente biográfica. Ao xa comentado con anterioridade, habería que engadir o papel subsidiario ao que historicamente se destina á muller. Se grandes escritoras como Emilia Pardo Bazán ou Rosalía de Castro tiveron enormes dificultades para poderen escribir

e publicar as súas obras, podemos imaxinarnos o que lle acontecería a unha pescantina que quixese deixar testemuño escrito do seu roteiro vital como muller do mar.

*A variedade de rexistros (mares, pescas, oficios, falas...) que sustentan estas humildes escritas. E só estamos a falar de seis exemplos... Mais unha vez, fica de manifesto a enorme riqueza e diversidade do patrimonio marítimo galego, enfeitado pola multiplicidade de ecosistemas e tradicións locais.

*A ausencia do idioma galego na práctica totalidade destes testemuños, produto entre outras circunstancias da recorrente e cativa normalización da nosa lingua. Isto deturpa e empobrece a relación dos autores co seu entorno social, limitando a expresividade das súas descrições e furtándonos dun léxico e dunha toponimia hoxe en perigo de desaparición.

Croquis da represión en Moaña, incluído na causa militar 1212/36 na que figura "un tal Luis Nacidas" e outros mariñeiros.

OS GALIOS

*O notorio compromiso social e político que atopamos en case que todos os autores (o talante democrático de Leonor Galiñanes era ben coñecido en Cambados e ademais tiña dous irmáns militantes da CNT e do PCE), malia que as tendencias de uns e outros foron distintas, mesmo confrontadas. Deixando aparte esta diversidade de enfoques, mais unha vez fica ás claras, a falsidade dese outro sambenito que a xente de mar debe atuar: *que os mariñeiros son pasivos, individualistas e refractarios á organización.*

*A finalidade da grande maioría destes testemuños é, como apuntamos para o escrito de Manuel Pillado, derrotar un duplo esquecemento ao que foron sometidos estes traballadores do mar: como verdadeiros protagonistas que foron do progreso económico e social da nosa beiramar e como persoas conscientes das inxustizas e dos privilexios dos poderosos, polo que en ocasións foron perseguidos. Este anxeio de memoria xusticeira, ben presente nos traballos de Carballo, “Nacidas”, Pillado e, dende un punto de vista confrontado, de Costa, xustificaría que esta escrita ben puidese ser

esclarecida á luz da frase do reputado historiador e hispanista, Ronald Fraser: “Lémbrao ti e lémbrrallo a outros”.

*As dificultades que estas (e outras) importantes aportacións teñen para chegar á cidadanía galega de hoxendía, son evidentes, pois parte delas non saíron á

luz pública e non hai indicios de que poida haber algún tipo de edición a curto prazo; outras que si foron publicadas, apenas son coñecidas fora da súa contorna territorial.

Dada a importancia xa sinalada destes escritos dende o punto de vista antropolóxico, etnográfico, histórico (no eido local) e, mesmo, como salvagarda da “memoria dos vencidos”, quixera chamar a atención do tecido asociativo de carácter cultural ou profesional vinculado ás actividades marítimas e das persoas interesadas, para que a referida batalla contra o esquecemento non se perda

e, mais cedo que tarde, poidamos patrimonializar de xeito efectivo estas mostras da escrita popular, difundíndoas e incorporándoas á memoria colectiva das xentes de mar.

Fuxida polo mar de mariñeiros republicanos